

Moralens tidsdimensjon

Hallgeir Sjøstad

psykolog og forsker i Fair Insight Team (SNF/NHH)

hallgeir.sjastad@snf.no

Vi hever våre moralske standarder når vi skuer fremover: Gårsdagens synder tilgis lettere enn det vi kan komme til å gjøre i morgen

Blir det verre å snike på bussen om du venter til i morgen? En ny studie viser at folk påtar seg større ansvar for egne handlinger i fremtiden enn de gjør for identiske handlinger i fortiden. Kanskje det er noe i ordtaket om at det er enklere å få tilgivelse enn tillatelse – også når vi vurderer oss selv?

Tidsavhengig moral

Moral handler om hva som er rett og galt, hvem som er ansvarlig, og hva konsekvensene bør bli. Sunn fornuft tilsier at moralske prinsipper ikke endrer seg fra en dag til den neste: Det som var galt i går, vil fortsatt være galt i morgen. Ja, det finnes en rekke normative teorier om hvordan mennesker bør handle på tvers av tid og sted – i filosofien, politikken og religionen. Men er det så sikkert at vanlige folk er like konsistente? Med lange historiske røtter er dette et sentralt spørsmål som det forskes mye på i moderne sosialpsykologi. Her er ikke målsettingen å mene noe om hva folk bør gjøre, men å studere så åpent som mulig hvordan folk tenker og føler, og hva de faktisk gjør.

I samarbeid med Roy Baumeister publiserte jeg nylig en vitenskapelig artikkel på nettopp denne problemstillingen (Sjøstad & Baumeister, 2019), basert på en serie eksperimenter fra Norge og USA. Med utgangspunkt i et totalt utvalg på over 900 personer ble deltagerne først presentert for ulike eksempler på antatt dårlige gjerninger (snytte litt på skatten, melde inn ugyldig sykefravær, drikke én enhet for mye alkohol før bilkjøring) og gode gjerninger (gi blod, donere penger til en god sak, gi venner og familie en hjelpende hånd). Det som gjorde dette til et kontrollert eksperiment, var at halvparten av deltagerne ble tilfeldig valgt ut til å se for seg at de utførte disse handlingene for et år siden, mens den andre halvparten ble bedt om å se for seg at de kom til å utføre nøyaktig samme handling om et år fra nå. På denne måten var ulikt tidsperspektiv eneste systematiske forskjell mellom de to gruppene. Deltagerne ble så bedt om å vurdere hvorvidt de burde bli holdt ansvarlig for de aktuelle handlingene, på standardiserte svarskalaer fra 0 til 10. Den overordnede hensikten var å undersøke om moralske vurderinger er konsistente på tvers av ulike tidsperspektiv, eller om fremtiden tillegges større vekt.

Stikk i strid med idéen om tidskonsistent moral viste resultatene at deltagerne påtok seg et betraktelig større ansvar for egne valg i fremtiden. De som vurderte et fremtidig scenario, syntes at de fortjente mer ros og belønning for gode handlinger, men også mer skyld og straff for negative handlinger. De som vurderte tilsvarende handlinger i et tilbakeskuende perspektiv, responderte ved å nedtone eget ansvar – både for gode og dårlige valg. En oppfølgingsanalyse viste at deltagerne også rapporterte sterkere emosjonelle reaksjoner når de tenkte fremover (både for positive og negative handlinger), og at de trodde at deres fremtidige valg ville få større betydning for det personlige omdømmet deres. Dette mønsteret fant vi på tvers av to forskjellige språk i to land: Norge og USA.

Samlet sett tyder dette på at vi vurderer samme handling annerledes når tidsperspektivet endrer seg fra fortid til fremtid: Moralske dyder fremstår som enda bedre, og moralske ugjerninger fremstår som enda verre. Sagt med andre ord, så hever vi de moralske standardene våre når vi tenker fremover.

Vår moralske sans blir skjerpet idet vi skifter fokus fra fortid til fremtid – for fremtiden kan vi tross alt gjøre noe med

Moralens sosiale funksjon

Hvordan kan man så forklare disse resultatene? Fra et sosialpsykologisk perspektiv er moralens viktigste funksjon å tøyne enkeltindividets egoisme til fordel for gruppen og «stammesamfunnet» – som i det lange løp er en nødvendighet også for enkeltindividet. Individuelt sett er ikke mennesket spesielt imponerende i evolusjonært perspektiv, men som del av samarbeidsbaserte sosial-kulturelle enheter står vi plutselig øverst i næringskjeden. Moralens sosiale funksjon er særlig uttalt i krysskulturelle leveregler (Curry, Mullins & Whitehouse, 2019), som vektlegger betydningen av å beskytte barn og familie fra fare, gjengjeldelse av hjelp og tjenester, belønning av lojalitet og store bidrag til «inn-gruppen», og straff av de som jukser eller snylter på andre. Til tross for alt som er forskjellig i verden, finnes det stor enighet på tvers av land og kulturer om at dette anses som ønskelig atferd. Samtidig har ulike studier (Martin, Rigoni & Vohs, 2017) vist at moralen vår er spesielt sensitiv for beslutninger som kan endres. Hvis noen har gjort noe galt når de tilsynelatende kunne handlet annerledes, er veien kort til å konkludere med at de også burde handlet annerledes. Kanskje derfor er også de fleste av oss mer villig til å belønne hardt arbeid enn flaks og rene tilfældigheter.

Det nye med våre eksperimenter er at vi har dokumentert hvordan forskjeller i tidsperspektiv kan gi opphav til en lignende effekt: Fortiden har allerede skjedd og kan ikke endres direkte, men fremtiden er fortsatt åpen for påvirkning. Som konsekvens har vi sannsynligvis lettere for å tilgi både oss selv og hverandre for hva vi gjorde i går, enn for det vi kan komme til å gjøre i morgen. For den som vil styrke moralske forpliktelser til generøsitet og samarbeid, bør dermed tidshorisonten flyttes fra fortid til fremtid – for der kan alt skje.

Langsiktig generøsitet

I en nylig studie (Sjåstad, 2019) tok jeg dette perspektivet et steg videre. På tvers av en serie eksperimenter som inkluderte en pre-registrert replisering i storskala, ble deltagerne bedt om å fokusere enten på fremtiden eller nåtiden før de tok ulike valg i spesifikke scenarier. Beslutningene handlet om hvor mye penger av en total sum på 1000 kroner de var villig til å dele med en anonym tredjepart, hvor mye de ønsket å gi til en god sak, og hvorvidt de var villig til å jobbe som frivillig som telefonsejler for en dag. Resultatene viste at i alle disse valgene var de som fokuserte på fremtiden, betraktelig mer generøse enn de som fokuserte på nåtiden: De var villig til å dele mer penger med andre, og var mer interessert i å støtte en god sak både i form av penger og egen tid. I tråd med hypotesen var denne effekten drevet av en samtidig økning i ønsket om å ivareta et positivt omdømme. Dette betyr at de som tenkte fremover, ble mer oppmerksomme på de sosiale konsekvensene av valgene, og derfor ble de også mer gavmilde.

Jeg vil gjerne understreke at disse studiene ikke på langt nær tilsier at strategisk langsiktighet er den eneste forklaringen på menneskets ekstraordinære villighet til å dele. Poenget er heller at langsiktighet er ett av flere motiver som kan dra oss i pro-sosial retning, og motsatt, at kortsiktighet kan gjøre oss mer egoistiske. En annen del av forklaringen, som tar oss tilbake til første del av denne teksten, er at vår moralske sans også blir skjerpet idet vi skifter fokus fra fortid til fremtid – for fremtiden kan vi tross alt gjøre noe med.

Referanser

- Curry, O.S., Mullins, D.A., & Whitehouse, H. (2019). Is it good to cooperate? Testing the theory of morality-as-cooperation across 60 societies. *Current Anthropology*, 60(1), <https://doi.org/10.1086/701478>
- Martin, N.D., Rigoni, D., & Vohs, K.D. (2017). Free will beliefs predict attitudes toward unethical behavior and criminal punishment. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 114 (28), 7325 - 7330 <https://doi.org/10.1073/pnas.1702119114>
- Sjåstad, H. & Baumeister, R.F. (2019). Moral self-judgment is stronger for future than past actions. *Motivation and Emotion*. <https://doi.org/10.1007/s11031-019-09768-8>
- Sjåstad, H. (2019) Short-sighted greed? Focusing on the future promotes reputation-based generosity. *Judgment and Decision Making*, 14(2), 199 - 2013.